

Марта Бјелетић
Институт за српски језик
Београд

Јужнословенска лексика у балканском контексту (лексичка породица именице *хала*)

Анстракт: У раду је спроведена семантичка анализа лексичке породице јужнословенске именице **xala*. Семантика деривата у највећем броју случајева проистиче из комплекса значења саме именице (“олуја, непогода”, “неман, аждаја”, “створење огромне величине, огромне физичке снаге”, “прождрљив, гразив човек” > “ветровит”, “бесан”, “беснети”, “јести” итд.). Поједина значења, међутим, развила су се под утицајем етимолошки различитих, али формално и семантички блиских лексема, како словенских, тако и несловенских.

0. Овај рад представља својеврсну допуну и наставак нашег прилога посвећеног *хали*, у којем смо се бавили проблемом порекла ове јужнословенске лексеме (в. Бјелетић 2002). Допуну — зато што ћемо, позивајући се на тамо изнете констатације, изложити материјал који тада није био презентирани. Наставак — зато што ћемо овога пута пажњу усмерити на њене деривате.

1. Именицу (*x*)*ала*, посведочену у српско-хрватском, македонском и бугарском језику, протумачили смо као јужнословенски, можда још прасловенски дијалектизам **xala*¹, који има паралеле на ширем словенском плану². И док се на северу словенског простора поједина значења појављују само фрагментарно, на југу је (*x*)*ала* у потпуности развила свој семантички потенцијал наслеђен из псл. периода³. Именица је првобитно вероватно означавала непогоду, олују⁴ и

¹ В. тамо и о другим тумачењима (ор. cit. 75-76).

² Уп. каш. *xala* т. „мушкарац високог раста”, чешће *oxala* т., f. „човек или животиња огромног раста”, *oxala* и *xala* „било која ствар великих размера (зграда, мрежа, превелико одело)” (SEK II 278).

³ Подсећамо да се јсл. **xala* изводи од псл. основе **xal-* (/ **šal-*), специјализоване за изражавање силовитости, жестине, махнитости стихије, затим и саме стихије (која се према народном поимању изједначавала са д е м о н о м који је изазива), а из тог основног значења развила су се и сва остала: „бес”, „лудило”, „прекомерна величина”, „прождрљивост” итд. (ор. cit. 79).

⁴ Уп. с.-х. *ала* „олуја с градом, непогода”: Алу народ замишља као црни ветар који иде земљом. Где год прође, мора да духне вијор, који врти као сврдао Хомоље (РСА), „јак, хладан, штетан ветар”: Пукла једна ала, те ће да не опусти Косово (Елезовић), „јак ветар”: Пуче ала па ми преврну сијено Васојевићи (Стијовић 1990), „невреме, вихор, непогода” Ускоци (Станић), *алина* „јак ветар, непогода” Врање (Златановић); мак. дијал. *ала* „снежна бура”, *алетина* „јак ветар са прашином” Свети Николе (Брдарски 1952); буг. *хала* „јак ветар, олуја”: Иде хала, да ся приберемъ въ кѣщы (Геров), дијал. *ала* „јак ветар” Пловдив (Попгеоргиев 1962), *ала* „јака олуја с градом”: Смок на сто години стайал на ала Ихтиман (Младенов 1967), „олуја” Самоков (Шапкарев/Близнев 1967), *алетина* „вихор, олуја”: Диже се алетина, та руколк’ете однесе — Град ли че е, г’явол ли че е, алетина ли че е ... Граово (Мартинов 1958), *алъ* „јака олуја с кишом и градом” Тројан (Ковачев 1968), „олуја с пљуском” Севлијево (Ковачев 1970), „јак ветар, хала” Дедеагач (Бояджиев 1970), *халъ* „олуја” Попово (Денчев 1970).

паралелно с тим демона који је изазива⁵. Будући да су, према народним представама, основни атрибути овог демона огромна величина, снага и прождрљивост, секундарно су се развила значења: “створење огромне величине”⁶, “човек или животиња огромне физичке снаге”⁷, “прождрљив, грамзив човек”⁸ итд. (ор. cit. 75). Пада у очи скоро потпуни семантички паралелизам српске и бугарске потврде (македонски дијалекатски материјал којим располажемо није довољно репрезентативан да бисмо на основу њега изводили сличне закључке).

1.1. На с.-х. терену именица (*х*)ала развила је и значење: *ала* „тоња”⁹: Нема од жита ништа, убила га ала Прошћење (Вујичић), „маћа”: Убила ми ала жито, попила муња Ускоци (Станић), *ала* „болест биљака изазвана кишом са сунцем” Кучи, Васојевићи (Сикимић 1996:112), *хала*: Поједоше ујаково благо хала и магла (Ј. Игњатовић, грађа РСА). Сикимић I.с. сматра да јсл. термин *ала* садржи два фолклорно условљена помака: “демон” > “непогода коју демон изазива” > “болест коју непогода изазива” (иако су појмови “непогода” и “демон”, по нашем мишљењу, у суштини неодвојиви). И заиста, према народним представама, *хала* (и *вила*) као немани падну на земљу у виду магле или облака и тако униште усев (уп. СД s.vv. *хала*, *вила*).

2. У јужнословенским језицима именица (*х*)ала формирала је разгранату лексичку породицу (нпр. с.-х. *алав*, *алаветан*, *алити*, *алобија*, *алован*, *аловати*, *аловесан*, *аловит*, *алосати*, *алосија* итд.), коју ћемо овом приликом анализирати са семантичког аспекта (што нужно подразумева и етимолошку анализу).

⁵ Уп. с.-х. *ала* „митолошка неман, слична аждаји или змају”: За алу се мисли да има од аждахе особиту духовну силу те лети и води облаке и град наводи на љетину (Вук 1818), „некаква животиња која живи у машти народној и чини људима зло” Косово (Елезовић), „чудовиште, аждаја” Прошћење (Вујичић), Ускоци (Станић), „чудовиште, змај” Бјелопавлићи (Ћупић 1977:187), *ала* „неман” Загарач (Ћупићи 1997), *ала* „чудовиште” Лесковац (Митровић), *ала* „митолошко чудовиште, аждаја, змај” Пирот (Живковић), *хала* „id.” Ниш, БиХ, Слобоштина у Славонији (грађа РСА), *халетина* „неман” (грађа РСА); мак. *ала* „ала, аждаја”, *алетина* (РМЈ); буг. *хала* “некакво измишљено биће као змај које тобоже шаље ветрове”: Кога врџах по небо-то, халы-гы сивах искры отъ облаци-гы — Хала-та е черенъ облакъ на прѣткы, спуца опашкѣ-гѣ си и пакъ ѣ свива — Кога хала-та си спуца опашкѣ-гѣ, вали порой и залива всичко, “велики змај, господар неког осоја, планине, великог дрвета, предела”, “змај, аждаја”, “самовила, вила”: Хала-та да го строши како нѣкое дрво!, *халъ* т. „хала”: Халъ да го срѣтне, та да го халоса, *халѣтина*: Халатина-та да го отнесе у невидимо, *халѣтина*, *хѣлица*, *хѣличка* (Геров), дијал. *ала* „хала”, *алетина* „огромна, страшна хала” Софија (Божкова 1962), *ала* „хала, митско биће” Софија (Гълъбов 1965), „митско биће као змај”: Смук на сто години стайал на ала Ихтиман (Младенов 1967), *алъ* „id.” Севлијево (Ковачев 1970), *ала* „id.” Ћустендил (Младенов 1971).

⁶ Уп. с.-х. *ала* „грдосија”: Коњ му ала Црна Река (Марковић 1986).

⁷ Уп. с.-х. *ала* „створење огромне физичке снаге” (РСА), Ускоци (Станић), *ала* „врло снажан човек”: То је ала човек Црна Река (Марковић 1986); буг. *хала* „снажан човек, јунак: Каква е хала, може на двоица да надвие; “брз, силовит, поаман”: Хала коњ (Геров), дијал. *алетина* „јак, снажан, млад мушкарац” Софија (Гълъбов 1965), *ала* „јак човек” Самоков (Шапкарев/Близнев 1967), *алъ* „јак, необуздан човек” Тројан (Ковачев 1968), „необуздан, немиран човек” Севлијево (Ковачев 1970).

⁸ Уп. с.-х. *ала* „онај који је прождрљив, грамжљив” (РСА), Ускоци (Станић), „грамзивост”: Уљегла му е ала у срце, „грамзива особа”: Он је веља ала — свега му е мало Васојевићи (СТИЈОВИЋ 1990); буг. *хала* „прождрљив човек”: То е една хала, коѣто иска да поглъне всичко (Геров).

⁹ Овде није јасно да ли се ради о атмосферској појави кише са сунцем, или је у питању ботаничко значење “пламењача”.

2.1. Семантика деривата углавном одражава примарна и секундарна значења исходишне именице, чији се семантички дијапазон, као што је већ речено, своди на следећа значења: „стихија” (> “ветровит”, “буран”, “силан (о ветру)”)¹⁰, „демон” (> „који има натприродне особине; плаховит, бесан”, „сеновит (о дрвету)”, „вилински”, „беснети, виленети”, „понашати се као хала”, „омађијати, опчинити”, „нагазити на чини”)¹¹, „прекомерна величина” (> „грдосија”, „дебела и тешка особа, тежак предмет”, „претерано се раскрупњати”, „деформисати се од дебљине”, „огроман, обиман”)¹², „снага” (> „створење огромне физичке снаге”, „снажан човек, јунак”, “брз, силовит, помаман”)¹³, „прождрљивост” (> „прождрљив, грамзив”, „халапљивост, грамзивост”, “халапљивац”, “похлепан, лаком”, „грамзити за јелом”, „давати храну у изобиљу”, „појести, смазати”)¹⁴.

¹⁰ Уп. придеве с.-х. *аловит/аловит* „јак ветровит”: Ова година је аловита Косово (Елезовић), буг. *аловит* „буран”: Каде ше одиш по тава аловито време? Враца (Хитов 1979); сложенице с.-х. *алобџија* „велика олуја са градом”, одатле *алобит/алобитан* „силан, помаман, аловит (о ветру)”, *алобитњак* „силан, јак ветар” Врање (РСА).

¹¹ Уп. придеве с.-х. *аловит* „који има натприродне особине але (о змији, човеку, детету); плаховит, бесан” (РСА), Веле да е Вукић био аловит и да се био са здувачима Васојевићи (СТИЈОВИЋ 1990), *аловит* „високо и старо дрво” [из примера се види да је право значење — „сеновит (о дрвету)"]: Над кладанџ је један аловит брес — Само сам у међу оставија аловиту крушку јер се такво дрво не сече Врање (Златановић), „шкодљив, опасан” [*„зачаран, сеновит”, уп. претходни случај]: Ора је аловито дрво Црна Река (Марковић 1986), *халовит* (о змају, детету, коњу, дрвету, војсци, реци): На халовиту змају кад се човек замори, разболи се и лежи и једва ако остане жив — Смука не бију, јер се с халовитим, крилатим дететом бори против хале и не да крупавици да падне. Оно, кад се бије с халом, узме гредел и одмах халу устави, и градушка престане Ниш; Они веле да је орахово дрво халовито и да сваку болест разгони ... и свака се неман од њега боји и не прилази му близу (грађа РСА), буг. *халатски* „вилински” (Геров); глаголе: с.-х. *алити* „рано устајати”(?): Куд алите свако јутро од бијеле зоре Прошћење (Вујичић), *алијем* „беснети, виленети”: Да човечи казују к’ко скиташ како нека белосветска ала и алујеш ноћу, одатле *алујање* „бешњење ноћу, вилењење”: Како ти је алујање ноће, па не спијеш како човек Лесковац (Митровић), *халовати* „понашати се као хала”: Халуј, хало, кад ти је још мало! (грађа РСА), буг. *оал’и* “омађијати”: По много места в тоа краи има оброчица, заобиколени със стари дъбови дървета, които също никои не смее да сече, от страх да не “оградише”, да го не “оал’и нещо” Ћустендил (Рачева 1993:165), с.-х. *алосати* „омађијати, опчинити, избежумити”: Сад су њега виле алосал — Кад пас поједе шеву, побеснеје, јер је она „алосана” - што значи да је летећи на великој висини задувана „алом”; *алосати се* „нагазити на чини”: Болест највише долази ... кад се ко алоше (РСА), *алосијем (се)* „опчинити се, зачарати се”: Да л’ те ала алосује, је л’ ти змија корен гризе — Алосало га ништо Лесковац (Митровић), одатле *алосан* „проклет, одбачен(?)”: Нем там да пушташ стоку, тој алосано земљиште Тимок (Динић 1988).

¹² Уп. сложенице с.-х. *алобџија* „дебела и тешка особа, тежак предмет” Врање (Златановић), *алобитњак* „гломазан човек, грдосија” Врање (РСА); глаголе буг. *оалувам* „правити нешто већим него што је потребно” Софија (Божкова 1962), с.-х. *алосати* „претерано се раскрупњати”: Алосала сам се као права мечка Ниш (РСА), *алосијем (се)* „деформисати се од дебљине”, одатле *алосан* „деформисан од дебљине”: Жена му је толико алосана да једва иде Врање (Златановић), *алосија* „човек тако крупан да његова крупноћа прелази у ругобу, грдосија, слота”: Ја каква је алосија да је и не погледа човек Ниш, Права је алосија од човјека (РСА), *алосија* „висока и дебела особа”: Боже, колики је алосија: на врата не може да улегне Врање (Златановић), о животињи: ... дојдомо до одну бару ... у њу се ваља една алосија вепар Тимок (Динић 1988), „грдосија” Црна Река (Марковић 1986), „крупан човек”: Од сам крај си је он так’- голема алосија, такође *алесија* „дембел, крупан човек који не ради”: Алесија, онолики човек а ништи не работи Лесковац (Митровић), буг. *алес* „огроман, обиман” Ботевград (Илчев 1962).

¹³ Ова значења реализована су само у именици *хала*, не и у њеним дериватима (в. примере у нап. 7).

¹⁴ Уп. именице с.-х. *алосија* „који једе много, прождрљивац” Косово (Елезовић), буг. *алосија* „халапљивост, грамзивост”: Голема е алосиата им, “халапљивац”: Стига си йал, алосија такава! Враца (Хитов 1979); придеве: с.-х. *алав* „прождрљив, халапљив” (РСА), *алāv* „ненасит, прождрљив” Ускоци (Станић), „id.; похлепан, лаком” Васојевићи (СТИЈОВИЋ 1990), одатле *алāvија* f. coll. „гладне, ненасите особе”, *алавица* „прождрљива женска особа” Ускоци (Станић), мац. *алав* „халапљив” (РМЈ), с.-х. *алован*

2.2. Постоје, међутим, и значења која не проистичу из семантичког спектра именице, па се може претпоставити да су се развила под утицајем семантички блиских облика који припадају другим лексичким гнездима. До контаминације различитих гнезда долази на нивоу сваког појединачног језика, а најважнији услов за то је формално и семантичко приближавање лексема које им припадају (в. Варбот 2003:57).

Тако су се, као резултат индукције семантике гнезда **xaliti* “прљати”, **xalavъ/*xal'avъ* “неуредан, алкав” (в. ОС 77-79 s.vv. *халав*, *халити*)¹⁵ међу континуанте гнезда именице **xala*, развила следећа значења: *алошем* “умрљати (јелом)”, *алосаник*, *алосаница*, *алосаниче* “прљава особа (човек, жена, дете)” Призрен (грађа РСА)¹⁶.

Будући да је за гнездо **xaliti* карактеристичан семантички развој “бити неуредан, прљати” > “шалити се, измотавати се”, уп. буг. *àл'им се* “слинавити” > “неозбиљно се понашати” Самоков (в. Петровић 1993:160), могло би се претпоставити да се ово потоње значење одразило у буг. *алувам са* „бити неозбиљан, шалити се” Ботевград (Илчев 1962)¹⁷.

Супротан смер индукције, од гнезда именице **xala* ка гнезду глагола **xaliti*, довео је до развоја значења буг. *изалуем* „радити нешто необично, нешто што приличи хали” Граово (Мартинов 1958). У истом извору за овај глагол наводи се и значење — „кварити, упропашћивати”: шо си ми изалил обуцата, та на нишо не приличаю?, и указује на његову употребу у клетвама: Изалил те бок! Алил те бок!, уп. и буг. *оалям* “повређивати, кварити” Ихтиман, такође у клетвама¹⁸: Оалил те господ! Софија, Оалил те бог! Трн, *оален* “зао, луд, ружан, који има много недостатака, повређен” (Рачева 1993:165-166). Оваква семантика допушта нам да облик *изалуем*

„прождрљив, грамзив” Сврљиг (РСА), „лаком, незајаљив, незасит” Прошћење (Вујичић), *аловесан* „прождрљив” Рудник, *аловит* „id.” (РСА), буг. *аловит* „лаком, незасит (у физичком и преносном смислу)”: Аловити ора трудно ше израниш — Много аловит човек е - никоги имане му не стига! Враца (Хитов 1979); глаголе: с.-х. *алити* „грамзити за јелом” М. Пожаревац, „давати храну у изобиљу” Дучаловићи (РСА), *схалити* „појести, смазати” Сјеница (усмено Ј. Влајић-Поповић), *алосат* „прождерати, уништити”: Такав је ветар, рећеш да те алошеће — Искрљештијо очи да те алоше Косово (Елезовић), одатле *алосан* „алав, прождрљив” Врање, средњи Тимок (РСА), буг. *алосан* „лаком, незасит: Алосан е - цел леп изеде! Враца (Хитов 1979); сложенице: с.-х. *алобитан* „халапљив, похлепан”, *алобитник*, *алобитница* о прождрљивим, похлепним особама, *алобитњак* Васојевићи (Стијовић 1990).

¹⁵ Изводећи јсл. **xala* од псл. основе **xal-* (*/*šal-*), нагласили смо да ово гнездо треба раздвојити од облика груписаних око псл. **xala/*xalъ* “нечистоћа”, **xalati/*xal'ati*, **xoliti* (в. ЭССЯ 8:12-14), будући да су у питању или два хомонимна гнезда (што је мање вероватно), или се ради о раном семантичком диференцирању исте основе, које је водило одвајању и осамостаљивању лексичких породица (Бјелетић 2002:81). То, међутим, није био разлог да не дође до семантичке контаминације континуаната поменутих псл. облика.

¹⁶ Облици *алав* “запуштен, одвратан” Црна Река (Марковић 1986), *алавица*, *алавко*, *алавче* “алкава жена, човек, дете” Црна Река (Марковић 1993), *халав* “гнусан, прљав” Дубровник (Вук) изводе се од псл. **xalavъ/*xal'avъ* (ЕРСЈ 1:137 s.v. *аљав*).

¹⁷ Иако се овај глагол тумачи као деноминал од *ала*, он би се могао схватити и као образовање несвршеног вида од **xaliti*, да у истом пункту није посведочен облик *алтувам са* “понашати се као ала, тј. грубо и непристојно” (в. ЕРСЈ 1:129 s.v. **аловати*).

¹⁸ У истом контексту у српском језику употребљен је други глагол: Алосал ју бог дабогда, ако вој је мило — Аљосал га бог па му извинул уста на тил Црнотравска Кална (грађа ЕРСЈ).

сврстамо међу континуанте псл. **xaliti* (в. ЕРСЈ 1:125)¹⁹, а да његово значење „радити нешто што приличи хали” протумачимо као резултат паретимолошког наслањања на именицу (*x*)ала.

2.3. За појаву контаминације лексичких гнезда није пресудно њихово заједничко порекло, будући да се у процесу фонетског, морфонолошког, морфолошког и семантичког развоја међусобно приближавају облици потпуно различите провенијенције. То значи да је сасвим могућа, и легитимна, контаминација идиоглотских и алоглотских лексема²⁰.

Као што је и сам митски лик *хале* као змијоликог бића настао тек пошто су се Словени доселили на Балкан (у процесу сударања и мешања словенског и балканског митолошког система)²¹ — тако је до одређених контаминација дошло тек у балканском језичком окружењу.

С.-х. глагол *алосати* „омађијати, опчинити” (објект човек или животиња, субјект *ала*, *вила*), *алосати се* „нагазити на чини и разболети се”, одатле *алосан* “луд; уклет” тумачи се као деноминална изведеница од (*x*)ала суфиксом грчког порекла *-ос-ати* (ЕРСЈ 1:131 s.v. *алосати*). Формално идентичан, али семантички различит глагол добро је потврђен у македонском и бугарском језику, уп. мак. *алоса* „ударити, озледити; упропастити, уништити”, *алоса се* „озледити се; упропастити се”, одатле *алосан* „озлеђен, повређен; сулуд, шашав” (РМЈ), буг. *халóсамъ*, *халóсвамъ*, *халóсувамъ* „гурати; ударати; упропашћивати”, одатле *халóсаный* „ударен, луд, сулуд”, *халóсникъ* „ударен, халосан човек”, *халóсница* „ударена, халосана жена” (Геров), дијал. *алóсвам/алóшем* „јачо ударати” Софија (Гълъбов 1965), *алóсан* „занесен, ударен”: Оди като алосан Враца (Хитов 1979), *ълóсъм съ* „ударати нечим; изигравати глупака” Тројан (Ковачев 1968). Неки аутори тумаче бугарски глагол као грецизам, изводећи га од гр. *χαλ(ν)ω* „рушити, уништавати”, конј. аор. *χαλώσω* (Филипова-Байрова 1969:169), али у светлу с.-х. потврда не можемо са сигурношћу установити да ли је реч о позајмљеници, или се ради о преузимању значења формално блиске стране речи. Решавању проблема не може допринети ни партицип *алосан* “луд”, будући да његово значење може бити резултат универзалног семантичког помака “ударен” > “луд” (уп. *алнут*, нап. 19), али се психичко стање које он означава може третирати и као последица дејства нечисте силе: Алосан - који је полудио, коме су але узеле памет или здравље — Какав је овај човек, к’о да га је ала алосала — Кад болесник падне у занос, народ мисли да се он тада бори са алама, и кажу за таквог човека да је алосан (РСА).

У бугарском је разматрани глагол у извесним случајевима претрпео утицај континуаната псл. **xaliti* “мазити”, које карактерише двојна семантика: “прљати” и “мазити” (уп. ОС 78-79 s.v. *халити*, ЕРСЈ 1:124-125 s.v. *алити*¹). Тако се према

¹⁹ Међу континуантама псл. **xaliti* налази се и с.-х. глагол из Пирота: *алнем* “ударити, улубити”, одатле *алнут* “ћакнут”. Значење “ударати” могло би представљати примарно значење псл. глагола, уп. рус. дијал. *холитъ* “шибати, ударати”, из којег се доцније развило значење “физички или ментално оштетити”, присутно у клетвама (l.c.). За семантички помак “ударен” > “ћакнут, луд” в. нпр. Влајић-Поповић 2002:148-149.

²⁰ О овој врсти контаминације, на примеру руске дијалекатске лексике, в. Галинова 2001:40-48.

²¹ Ликови *хале* (и *ламње*) као митских штеточина и опасних бића формирали су се кроз сложен процес синтезе негативних карактеристика змије и локалних старобалканских представа о страшним и крвожедним женским демонима (Беновска-Събокова 1995:94-95).

облицима: *алим* “мазити, размазити” Годеч, Тустендил, *наалим се* “навићи се на нешто лоше” Трн, *поалувам, поалувам* “размазити, распустити” Софија, Самоков, *уалувам* “мазити” Годеч, Трн (Рачева I.c.) развило значење буг. *џлосвџм съ* „надмено се држати, пренемагати се”, *џлусниџк* „пренемагало, уображенко” Севлијево (Ковачев 1970); уп. и БЕР 4:567 s.v. *нахал*.

У српском пак језику код овог глагола запажа се утицај једне друге алоглотске основе. Глагол *алоше се* у значењу „запустити се, занемарити се”, одатле *алосан* „сатрвен неком недаћом; запуштен” из Црне Реке доводи се у везу са именицом *ал* „велика прљавштина”, „ђубре; смрад; беда, немаштина, јад”, „нечовек”²²; врло сиромашан и запуштен човек”, „бедна породица; сиротиња; прљав човек”, која се и сама тумачи као контаминат словенске речи **xalъ* “прљав(штина)” и балканског турцизма *хал* „беда, невоља; имовно стање” < тур. *hal* „стање, околност” (уп. ЕРСЈ 1:131 s.v. *алосати*; id. 94-95 s.v. *ал*¹).

И обрнуто, придев *алан* из Васојевића, изведен од именице *ал*, своје значење “ситан, закржљао (о плоду, семенци)”²³ вероватно дугује утицају глагола *алосати се* “оболети, закржљати (о жити)”: Што се ово жито много аласало, слабо је, није одрасло из Прошћења (id. 94), уп. и буг. *оаљак* “коров у жити; лоше зрно” (Рачева 1993:166), с.-х. *алобитина* „жито или трава убијени алом, пламењачом” Ускоци (Станић).

Са свим поменутим лексемама вероватно стоји у вези и пејоратив *алиште* “нешто слабо, безвредно; рђава, слаба особа” Ускоци (Станић), *алиште* “брука, срамота”: Све ћу расипем, па си глеј после алиште — Гледам му алиште Лесковац (Митровић), али се његов непосредни етимон не може утврдити (в. ЕРСЈ 1:126 s.v.).

3. Спроведена семантичка анализа деривата именице (*х*)*ала* показује да су они у највећем броју случајева реализовали семантички потенцијал наслеђен из п р а с л о в е н с к о г периода.

Поједина значења, међутим, развила су се као резултат контаминације са генетски различитим, али формално и семантички блиским гнездима.

Разматране лексеме контаминирале су се, пре свега, са сазвучним с л о в е н с к и м облицима, континуантама псл. **xaliti*, **xalavъ/*xal'avъ*. У том процесу остварена је двосмерна семантичка индукција, од гнезда **xaliti* ка гнезду **xala*, и обратно.

У балканском језичком окружењу дошло је до семантичког преплитања и са фонетски сличним алоглотским лексемама, грецизмима (< гр. *χαλ(v)w*) и турцизмима (< тур. *hal*). И у овом случају извршена је двосмерна семантичка индукција, од позајмљеница ка домаћим лексемама, и обратно.

Анализа презентираних материјала показује да није увек могуће спровести прецизно разграничење облика према етимолошком критерију, будући да у процесу контаминације понекад долази до потпуне неутрализације семантичких и формалних разлика међу њима (слично и Галинова 2001:25).

²² Уп. и буг. *триаљ* “лош човек” (БЕР 5:690).

²³ Поред „јак сиромашан, бедан; јак мршав”.

БИБЛИОГРАФИЈА

- БД** — *Българска диалектология*, София.
- Беновска-Събкова 1995** — М. Беновска-Събкова, *Змея в българския фолклор*, София (друго фототипско издание).
- БЕР** — *Български етимологичен речник*, София 1971—.
- Бјелетић 2002** — М. Бјелетић, *Духовна култура Словена у светлу етимологије: јсл. (х)ала, Dzieje Słowian w świetle leksyki*, Kraków, 75-82.
- Божкова 1962** — З. Божкова, *Принос към речника на софийския говор*, БД I, 241-273.
- Бояджиев 1970** — Т. Бояджиев, *Из лексиката на с. Дервент, Дедеагачко*, БД V, 223-243.
- Брдарски 1952** — Д. Брдарски, *Зборови од Светиниколско, Македонски јазик III/3*, Скопје, 67-72.
- Варбот 2003** — Ж. Ж. Варбот, *К типологии взаимодействия этимологических гнезд*, *Studia etymologica Brunensia 2*, Praha 2003, 57-62.
- Влајић-Поповић 2002** — Ј. Влајић-Поповић, *Историјска семантика глагола ударања у српском језику. Преко етимологије до модела семасиолошког речника*, Библиотека Јужнословенског филолога 21, Београд.
- Вујичић** — М. Вујичић, *Рјечник говора Проићења (код Мојковца)*, Подгорица 1995.
- Вук** — В. Стефановић-Карацић, *Српски рјечник*, Београд 1898³.
- Вук 1818** — В. Стефановић-Карацић, *Српски рјечник*, Беч.
- Галинова 2001** — Н. В. Галинова, *К изучению явления контаминации в лексике говоров Русского Севера*, *Этимологические исследования 7*, Екатеринбург, 25-48.
- Геров** — Н. Геров, *Речник на българския език*, София 1975-1978 (репринт).
- Гълъбов 1965** — Л. Гълъбов, *Говорът на с. Доброславци, Софийско*, БД II, 3-118.
- Денчев 1970** — В. Денчев, *По-особени думи и изрази в говора на с. Бракница, Поповско*, БД V, 245-257.
- Елезовић** — Г. Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта*, СДЗб IV (1932), VI (1935).
- ЕРСЈ** — *Етимолошки речник српског језика*, Београд 2003—.
- ЭССЯ** — *Этимологический словарь славянских языков*, Москва 1974—.
- Живковић** — Н. Живковић, *Речник пиротског говора*, Пирот 1987.
- Златановић** — М. Златановић, *Речник говора јужне Србије*, Врање 1998.
- Илчев 1962** — С. Илчев, *Към ботевградската лексика*, БД I, 183-205.
- Ковачев 1968** — С. Ковачев, *Троянският говор*, БД IV, 161-242.
- Ковачев 1970** — Н. Ковачев, *Речник на говора на с. Кръвеник, Севлиевско*, БД V, 5-52.
- LB** — *Балканско езикознание / Linguistique balkanique*, София.
- Марковић 1986** — М. Марковић, *Речник народног говора у Црној Реци*, СДЗб XXXII, 245-500.

- Марковић 1993** — М. Марковић, Речник народног говора у Црној Реци, Књига II, СДЗб XXXIX, 149–398.
- Мартинов 1958** — А. Мартинов, Народнописни материали от Граово, *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина* XLIX, София, речник 773-789.
- Митровић** — Б. Митровић, *Речник лесковачког говора*, Лесковац 1984.
- Младенов 1967** — М. Младенов, Лексиката на ихтиманския говор, БД III, 3-196.
- Младенов 1971** — М. Младенов, Из лексиката в Кюстендилско, БД VI, 137-150.
- ОС** — *Огледна свеска*, Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога 15, Београд 1998.
- Петровић 1993** — С. Петровић, Об одном псевдотурцизме: сербохорв. *алити* “баловать”, LB XXXVI/2, 159-163.
- Попгеоргиев 1962** — С. Попгеоргиев, Из лексиката на с. Чешнегирово, Пловдивско, БД I, 207-217.
- Рачева 1993** — М. Рачева, Ешо раз о сербохорв. *алити* “баловать” и его славянских соответствиях, LB XXXVI/2, 165-166.
- РМЈ** — *Речник на македонскиот јазик*, ред. Б. Конески, Скопје 1986.
- РСА** — *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд 1959—.
- СД** — *Славянские древности* 1, Москва 1995.
- СДЗб** — *Српски дијалектолошки зборник*, Београд.
- SEK** — W. Borys, H. Popowska-Taborska, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, Warszawa 1994—.
- Сикимић 1996** — Б. Сикимић, Народни називи за кишу са сунцем, *Наш језик* XXXI/1-5, Београд, 110-120.
- Станић** — М. Станић, *Ускочки речник* 1–2, Београд 1990.
- Стијовић 1990** — Р. Стијовић, Из лексике Васојевића, СДЗб XXXVI, 121–380.
- Ћупић 1977** — Д. Ћупић, Говор Бјелопавлића, СДЗб XXIII, 1-226.
- Ћупићи 1997** — Д. Ћупић и Ж. Ћупић, Речник говора Загараца, СДЗб XLIV.
- Филипова-Байрова 1969** — М. Филипова-Байрова, *Грџки заемки в съвременния български език*, София.
- Хитов 1979** — Х. Хитов, Речник на говора на с. Радовене, Врачанско, БД IX, 223-342.
- Шапкарев/Близнев 1967** — И. Шапкарев, Л. Близнев, Речник на самоковския говор, БД III, 197-291.

South Slavic lexicon in Balkanic context (the word family of the noun *xala*)

Summary

The paper offers a semantic analysis of the word family of the South Slavic **xala*. Attested in Serbo-Croatian, Macedonian and Bulgarian, this noun originally used to denote both the storm, tempest and the daemon causing it. According to popular beliefs

the principal attributives of **xala* are enormous size, strength and obesity, so the noun has secondarily developed such meanings as “a huge creature”, “a man or animal of enormous physical strength”, “an obese, greedy man”. The semantic complex of the noun proper has yielded various meanings of nominal derivatives, such as “windy”, “angry”, “to rage”, “to eat”, etc.

Certain meanings within this word family have been developed under the influence of etymologically diverse, but formally and semantically close lexemes, Slavic (e.g. **xalz* “dirt(y)”, **xaliti* “to hit; pet”) as well as non-Slavic (e.g. Gk. *cal(n)w* „destroy, demolish”).